

munt, maar daarnaast één of meerdere complementaire munten. In het tweede deel van het boek geeft hij een overzicht van uitgewerkte aanvullende muntsystemen, opgezet vanuit de privé en aangepast aan specifieke noden in verschillende sectoren, zoals onderwijs (het Litouws systeem 'Lerend Land'), de gezondheidszorg (de *wellness tokens*), natuurbescherming ('natuurlijk sparen'), handel en KMO's (C3 of commercial credit circuits) en een *trade reference currency* (TRC) voor grote ondernemingen. Het initiatief om te werken met complementaire munten kan ook uitgaan van de overheid zelf: zo bijv. het systeem van de 'Torekes' dat de stad Gent gebruikt om vrijwilligerswerk aan te moedigen. Of vormen van gemeenschapsdienst die door de overheid vergoed worden. Zo bijvoorbeeld de *biwa's* die Japanners krijgen voor hun werk in regionale milieuprojecten, of een systeem van 'CIVIC's' waarbij je betaald wordt voor diensten aan de gemeenschap. Een andere mogelijkheid is een systeem van 'ECO's' waarbij bedrijven vergoed worden voor milieu-inspanningen. In de laatste drie stelsels is wel een vorm van dwang voorondersteld: de gemeenschapsdienst wordt bij verordening verplicht. Bedrijven worden ingelijfd in een 'oorlog tegen de klimaatverandering'. Zoals bedrijven in de VS bij het begin van de oorlog gedwongen werden mee te stappen in de oorlogsindustrie. Dit leidt allicht nog tot heel andere discussies. Denk aan de bewoners van Callenbachs Ecotopia die jaren verplichte gemeenschapsdienst moeten vervullen in bos- en natuurbeheer. Dan creëer je een nieuwe staatsgeleide economie naast de markteconomie. Maar ook naast de autonome, coöperatieve sector die Lietaer sterk verdedigt.

Andere al meer bekende complementaire muntsystemen zoals het Zwitsers WIR-systeem, de *time dollars* of de *Totnes Pound* van de transitiebeweging, worden niet verder uitgewerkt. Daarvoor verwijst

Lietaer naar vroegere publicaties van zijn hand, zoals *The Future of Money* (2001). Wat een beetje jammer is voor dit boek, want een globaal overzicht ontbreekt daardoor.

Enkel door het doorbreken van het monopolie van de centrale munten en het bestaande geldscheppingsproces kunnen we een anticyclisch en duurzaam investeringsbeleid gaan voeren en op termijn komen tot een nieuw ideaal: dat van 'duurzame overvloed'.

Zijn systeem is helemaal niet revolutionair: de bestaande geldeconomie wordt niet afgeschaft of vervangen door nieuwe geldsystemen. Het blijft bestaan. Maar naast de concurrentie-economie met conventioneel geld komt er een coöperatieve economie met nieuwe munten. Lietaer gelooft dat hij met zijn model van complementaire munten voorbij kan aan het probleem van de grenzen aan de groei. Een hoopvolle boodschap om te richten aan de Club van Rome. Maar tegelijk geeft hij toe dat de keuze voor complementaire munten een noodzakelijke voorwaarde is om te komen tot een duurzaamheidstransitie, maar geen voldoende voorwaarde. Het geldsysteem hervormen alleen zal alle problemen niet oplossen. Maar als we het niet doen, is elke uitweg uit de monetaire maar ook uit de ecologische crisis bij voorbaat tot mislukken gedoemd.

Johan Malcorps

De Voedselparadox

John Habets & Henk Gloudemans, Stichting Werelddelen, Tilburg, 2013

De aarde brengt meer dan genoeg voedsel voort om alle mensen te voeden. Ook als het om 9 miljard mensen gaat. Toch lijdt meer dan één miljard mensen honger. Dat is de voedselparadox. Het recht

op voedsel is volgens de samenstellers van deze reader een fundamenteel mensenrecht. En dan hebben ze het niet over voedselhulp in noodsituaties, maar over de noodzakelijke transitie naar een rechtvaardige en duurzame landbouw en naar eerlijke markten.

Rond het thema van het recht op voedsel hebben Habets en Gloudemans de getuigenissen van 14 denkers verzameld. De bedoeling was dat zij elk hun inbreng zouden hebben over het recht op voedselsovereiniteit. De 14 interviews zijn stuk voor stuk lezenswaard en bieden een interessante synthese van het denken van deze verschillende auteurs. Maar de interviews waaieren te breed uit. In het bestek van nog geen 200 pagina's kan je nu eenmaal niet alle wereldproblemen aansnijden en oplossen: de rechten van inheemse volkeren, schaarse hulpbronnen, de problemen van mijnbouw, de werking van de vrije markt, speculatieve zeepbellen, de risicomaatschappij, ... De focus op het honger- en voedselprobleem verzwakt in sommige bijdragen. Het overzicht dat geboden wordt, is daardoor minder sterk en beklijvend dan bijvoorbeeld de verkenning van Carolyn Steel door de geschiedenis en de actualiteit van voeding en voedsel-machtsrelaties in haar boek *De Hongerige Stad*.

De rode draad door het boek is het falen van de zogeheten vrije markt om het recht op voedsel voor allen te verzekeren. De (neoliberale) marktmechanismen werken eerder ontwrichtend, fnuiken het recht van kleine boeren om in hun eigen onderhoud te voorzien en om te produceren voor lokale markten. Barbara Van Paassen van Action Aid geeft treffend aan hoe biobrandstoffen interen op de kansen voor een subsistentie-economie in veel delen van de wereld en beschrijft de brutale landroof waar dit mee gepaard gaat. Veel getuigenissen zijn pessimistisch, maar toch worden ook oplossingen

aangedragen. Susan George verwijst naar de zelforganisatie van kleine boeren naar het model van Via Campesina, of de beweging van landloze boeren in Brazilië. Het komt er op aan een tegenmacht op te bouwen. Het doel van deze bewegingen is om te komen tot een transformatie van de economie, de samenleving, zoals Raj Patel het noemt. De mensen die nu honger lijden, moeten macht verwerven, van onderop nieuwe markten creëren, een levende politiek vormgeven, tegen de corporaties in. Het probleem van honger is niet een gebrek aan voedsel, maar een gebrek aan macht. De invloed van Vandana Shiva is niet ver weg. In haar standaardwerk *Earth Democracy* beschreef ze ten volle deze weg van onderop naar een levende economie en democratie.

Ook econoom David Korten pleit in zijn interview voor visionaire burgeracties. Hij heeft weinig vertrouwen in acties van bovenuit, zoals de acties rond de Millenniumdoelstellingen. Die blijven volgens hem in een neoliberal denk kader steken, waarbij voedsel nog altijd geldt als handelswaar.

De meest overtuigende passages zijn die waar klaar en duidelijk het recht op voedsel als mensenrecht verklaard wordt. Zo bijvoorbeeld door Otto Hospes van de Universiteit Wageningen. Als het recht op voedsel als een afdwingbaar recht erkend wordt, wordt het tegelijk bijzonder bedreigend voor de gevestigde machtsorde. Landen als Nederland of de VS worden dan op hun verantwoordelijkheid gewezen, of sterker nog: aansprakelijk gesteld. Peter Tom Jones schetst de concrete mogelijkheden voor een transitie naar een sociaal rechtvaardig en ecologisch landbouwsysteem.

Belangrijk in alle bijdragen is dat ze steeds de band leggen tussen de problemen en de nood aan actie in de rijke Westerse wereld en in het Zuiden. Hoewel ook hier een diepere analyse van de verwording

van gezonde en eerlijke voedselproductie in het Westen in de stijl van Carolyn Steel wellicht nog meer inzicht had kunnen bieden.

Maar de boodschap is duidelijk: de voedselparadox is een schande. Honger is een

onrecht. Dit bestrijden zal aartsmoelijk zijn. Maar er is hoop als we basisbewegingen steunen die van onderop een alternatief uitbouwen. Omdat een andere voedsel-economie echt mogelijk is.

Johan Malcorps

